

DESPRE ETIMOLOGIA FRAZEOLOGICĂ MULTIPLĂ. CÂTEVA DISTINCȚII SUPLIMENTARE*

Cristinel MUNTEANU
Universitatea „Constantin Brâncoveanu” din Pitești

citrismun@gmail.com

*Domnului Prof. univ. dr. Rudolf Windisch,
în semn de omagiu cu prilejul împlinirii
vârstei de 75 de ani*

On Multiple Phraseological Etymology. Some Supplementary Distinctions

More than half a century ago, Al. Graur launched the concept (as well as the term) of *multiple etymology*. Th. Hristea, developing one of B.P. Hasdeu's ideas, proved the fact that the research of the origin of a phraseological unit is also linked to the science of etymology. What is more, the same linguist demonstrated the fact that also in the case of phrases, not only in that of words, one can talk about multiple etymology, namely *multiple phraseological etymology*. The examples given by Th. Hristea are convincing enough and the concept is worth being taken into consideration in such research. A further proof – also starting from Hasdeu – is given by the etymological research done by Stelian Dumistrăcel, who was interested in retracing the way to image of many Romanian idioms. Yet, unlike Th. Hristea – who showed interest mainly in the multiple origins of a phraseologism borrowed in the Romanian language – , St. Dumistrăcel gave priority to the phenomenon of polygenesis, often favouring internal phraseological etymology over some suggested foreign etymologies. My paper aims at proving – starting from an idea I put forward in 2009 – that one can champion the idea of *internal multiple phraseological etymologies*: in some cases, there are many different explanations concerning the birth of some idioms in Romanian, which are equally convincing and have to be mentioned in etymological research of this type.

Keywords: *multiple etymology; multiple phraseological etymology; Romanian idioms; set phrases; Th. Hristea; St. Dumistrăcel*

1. Scopul acestui articol este acela de a justifica relevanța și utilitatea termenilor *etimologie frazeologică multiplă internă*, ~ *externă* și ~ *mixtă*. Mărturisesc că nu i-am întâlnit (până acum), în vreo lucrare de specialitate, întrebuițați explicit cu referire la domeniul frazeologiei, dar, de vreme ce a fost admisă valabilitatea unor concepte precum «etimologie frazeologică»¹ și «etimologie frazeologică multiplă», iar termenii corespunzători acestora s-au impus deja în limbajul specializat, nu văd de ce nu ar putea fi folosiți – pe aceeași linie – și aceștia. După cum voi încerca să arăt, cercetările privind originile frazeologismelor confirmă o asemenea idee. Însă, înainte de a expune conținutul propriu-zis al lucrării mele, este necesar să fac un scurt istoric al preocupărilor de acest gen.

1.1. Termenul de *etimologie frazeologică* a fost lansat de Theodor Hristea, care definește noțiunea pornind dinspre Bogdan Petriceicu-Hasdeu, în viziunea căruia „a face *etimologie* în sensul științific al cuvântului” nu înseamnă numai a lămuri „originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens”, ci, totodată, și „sorgintea credințelor sau obiceiilor exprimate prin acele vorbe” (Hasdeu 1972: 42, dar și 15). După Th. Hristea, obiectul de cercetare al etimologiei frazeologice „îl constituie *originea* tuturor unităților frazeologice care există într-o limbă oarecare și care pot fi creații interne ale acesteia ori calcuri și împrumuturi din alte limbi” (Hristea 1987: 125). El admite („fără rezerve”) existența etimologiei frazeologice, fiindcă „există

* Acest articol reprezintă o versiune revăzută și adăugită a unui capitol din cartea mea, *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (vezi Munteanu 2013b: 89-98).

¹ Voi nota, acolo unde este cazul, conceptul între «», iar termenul aferent cu litere cursive.

tot atâtea diviziuni ale etimologiei câte compartimente are o limbă” (*ibid.*); or, specialiștii au dovedit deja că frazeologia reprezintă, fără îndoială, „un compartiment lingvistic deosebit atât de vocabular, cât și de sintaxă” (*ibid.*). Demersurile profesorului bucureștean ilustrează preponderent, cu referire la acest tip de etimologie, a doua parte a disjuncției din definiția dată („calcuri și împrumuturi din alte limbi”), pe câtă vreme cercetările profesorului ieșean Stelian Dumistrăcel (care împărtășește aceeași viziune asupra etimologiei¹) reflectă prima parte a disjuncției din definiție („creații interne”), investigațiile sale vizând îndeosebi reconstituirea drumului spre imagine al expresiilor idiomatice românești.

1.2. Dintre contribuțiile lui Th. Hristea la acest domeniu, se reține și introducerea conceptului de «etimologie multiplă frazeologică» (termenul îi aparține, de asemenea), a cărui relevanță este dovedită de același cercetător doar – după cunoștințele mele – în privința expresiilor împrumutate sau calchiate din/după alte limbi (de pildă, rom. *război rece* ar proveni atât din engl. amer. *cold war* [sintagma originară], cât și din fr. *guerre froide* [cel mai probabil] sau chiar din rus. *holodnaia voina*; la fel, *modul lunar* s-a încetățenit în limba noastră venind fie din fr. *module lunaire*, fie din engl. amer. *lunar module*, unde a apărut mai întâi²). Surprinzător mi se pare că, deși el este cel care a lansat, la începutul anilor '70, termenii *etimologie multiplă internă*, ~ *externă* și ~ *mixtă* (vezi Sala 1999: 66-67), Th. Hristea nu a mai făcut această distincție tripartită și în cadrul secțiunii speciale intitulată *Etimologia multiplă frazeologică* (Hristea 1987: 126-130), cuprinsă în articolul *Din problemele etimologiei frazeologice românești*.

1.3. Dacă o astfel de diferențiere în plan conceptual este/era într-adevăr necesară (cum înclin să cred), atunci – sub presiunea cercetărilor etimologice îndreptate asupra frazeologismelor – pașii care au condus la „revelarea” noțiunilor respective ar trebui să fi fost aceiași ceruți și de conștientizarea treptată a diverselor aspecte implicate de etimologia lexicală. Logic este ca mai întâi să fi fost introdus conceptul (și termenul) de «etimologie internă», ceea ce înseamnă că – fără a o fi denumit ca atare (fiindcă, până atunci, termenul *etimologie* în sine era suficient) – cele mai multe cercetări de acest fel aveau în vedere, oricum, o «etimologie externă». Când vorbim de «etimologie mixtă», ne aflăm deja în fața «etimologiei multiple». Etimologia multiplă este luată în discuție în momentul în care avem de-a face cu mai mult de o (singură) origine (propusă) a cuvântului/expresiei în cauză. În majoritatea cazurilor s-ar putea vorbi, mai adecvat, poate, de *etimologie dublă*, eventual *triplă*, dar este preferabil, totuși, să nu complicăm inutil terminologia.

1.4. Într-o comunicare din 2009 (publicată în același an), având ca obiect etimologia unor expresii idiomatice românești, am făcut referire la cele trei tipuri posibile de etimologie multiplă, fără a le denumi însă cu precizia terminologică pe care o recomand acum. După ce remarcasem că – în domeniul frazeologiei – activitatea de etimolog a lui Th. Hristea s-a desfășurat în direcția identificării/studierii calcurilor și împrumuturilor din alte limbi (*etimologie frazeologică multiplă externă*), militam pentru luarea în discuție a etimologiei multiple și în cazul „creațiilor interne”, atrăgând atenția că există și situații mixte (așadar, *etimologie frazeologică multiplă și ~ mixtă*):

„Credem că *etimologia multiplă* poate fi invocată și în cazul unor frazeologisme create pe terenul limbii române (așadar, pentru „creațiile interne”), în sensul că pot fi acceptate mai multe soluții (convingătoare) pentru aceeași expresie, interferențele de imagini, de influențe culturale, de factori istorici și chiar contaminările formale nefiind de neglijat. După cum vom încerca să arătăm, există inclusiv situații în care expresii idiomatice românești sau numai componente ale acestora (la nivel de sintagmă; deci, tot [ca] unități frazeologice, dacă sunt fixe), pot fi explicate atât ca împrumuturi ori calcuri, cât și ca niște creații interne.” (Munteanu 2009: 280).

¹ Vezi Dumistrăcel 2001: 20. Acest dicționar reprezintă cea mai vastă și mai complexă aplicare a acestui principiu; în cadrul său sunt analizate „biografiile” a (cel puțin) 300 de expresii românești.

² Vezi, și pentru alte exemple, Hristea 1987: 125-131.

În continuarea acestor idei, dădeam ca exemplu demonstrația lui St. Dumistrăcel (2001: 314-316) legată de originea expresiei *a pescui în apă tulbure*, ce combate obiecția lui Th. Hristea (1984: 148) potrivit căreia formula cu pricina ar fi „necunoscută limbii noastre vechi și populare”, calchiind un idiotism franțuzesc (*pêcher en eau trouble*). Este vorba, pesemne, de un caz de poligeneză firească, chiar dacă, după cum admite și specialistul ieșean, nu este exclus ca expresia să fi pătruns și pe cale cultă în textele scriitorilor cunoscători de limbă franceză. Adeseori se calchiază pe considerentul că, deși românii nu au creat o anumită expresie idiomătică, ar fi putut să o facă. Mai spuneam, în același loc, că *poligeneza* nu ne ajută foarte mult în stabilirea etimologiilor, amintind precizările lui E. Coșeriu, pentru care a recurge la poligeneză în cazul unei etimologii (ce reprezintă o problemă istorică) nu este, cum se crede adesea, un mod de a rezolva problema, ci doar de a pune problema: „nu constituie explicație istorică, ci doar simplă operație premergătoare de separare a ariilor” (Coșeriu 1961/1977: 62; trad. mea, Cr.M.).

Într-adevăr (adaug eu acum), nici poligeneza și nici monogeneza nu invalidează, în numeroase situații, ideea de etimologie frazeologică multiplă, fie aceasta mixtă sau externă. Poligeneza (ca și monogeneza, de altminteri) este, pur și simplu, o constatare (așa cum o atestă și termenul care o denumește); de aceea, nici nu este corect să spunem că o expresie „a apărut prin poligeneză”: normal ar fi să spunem că „este/avem de-a face cu un caz de poligeneză”. Se constată, de pildă, că o expresie anume este (și) românească, nimic mai mult¹. Faptul că frazeologisme precum *a pescui în apă tulbure* și *a se culca odată cu găinile* (pentru care vezi, de asemenea, Dumistrăcel 2001: 155-156) sunt cunoscute limbii noastre populare, nu exclude împrumutarea lor pe cale cultă, prin intermediul literaturii, atâta vreme cât o limbă istorică (așa cum este și româna) prezintă varietate internă (dialecte, stiluri și niveluri de limbă)².

Monogeneza este încă și mai puțin utilă într-o asemenea discuție. S-a dovedit, bunăoară, că sintagma tehnică *modul lunar* (socotită frazeologism de către Th. Hristea) a apărut în engleza americană (v. *supra*); este, deci, un caz de monogeneză. Dar aceasta nu ajută cu nimic la stabilirea etimologiei sintagmei prezente și în limba română. Nu constatarea în sine (adică faptul că avem de-a face cu un caz de monogeneză) este utilă cercetării, ci identificarea originii propriu-zise a expresiei.

1.5. În orice caz, unele dintre ideile exprimate de mine în 2009 „pluteau deja în aer”, cum se spune (adică erau la îndemâna oricărui lingvist preocupat de așa ceva). Astfel, într-un articol din 2010, *Etimologia multiplă internă, între certitudine și posibilitate*, și Cristian Moroianu a legat, în trecut, cele trei tipuri de etimologie multiplă de originea frazeologismelor:

„Alături de *etimologia multiplă externă* și de cea *mixtă*, *etimologia multiplă internă* nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, *originea unui cuvânt sau a unei unități frazeologice* [s.m. Cr.M.], ci este o realitate a evoluției limbilor, explicabilă prin diversitatea și complexitatea cronologică, geografică, istorică, socioculturală și psihologică a relațiilor dintre vorbitori, atât în interiorul unei limbi, cât și la nivelul relațiilor dintre limbile între care au existat raporturi directe, nemijlocite, sau indirecte, mediate cultural.” (Moroianu 2010: 155).

Doar că – la fel ca și mine – nici Cristian Moroianu nu a făcut „pasul înainte” care mai rămăsese: inserarea determinantului *frazeologică* în sintagmele terminologice vehiculate.

1.6. Cu referire la acest ultim aspect, se va fi observat, probabil, că am propus, încă de la început, următoarea ordine a elementelor componente din sintagmele în cauză: 1. *etimologie* + 2. *frazeologică* + 3. *multiplă* (+ 4. *internă/externă/mixtă*); în timp ce ordinea în care erau dispuse

¹ La rigoare, poligeneza este cea care trebuie explicată (prin universalii lingvistice, mental comun, condiții istorice similare etc.).

² Chiar în legătură cu expresia *a pescui în apă tulbure* (sau ~ *în ape tulburi*), vezi cele afirmate de Stelian Dumistrăcel: „...ținem seama de posibilitatea considerării problemei etimologiei multiple și în ceea ce privește frazeologia (perspectiva variației diastratice și/sau diafazice)” (Dumistrăcel 2009: 69).

aceleași elemente la Th. Hristea se prezintă așa: 1. *etimologie* + 2. *multiplă* + 3. *frazeologică*, respectiv 1. *etimologie* + 2. *multiplă* + 3. *internă/externă/mixtă*. Care este locul pe care ar trebui să-l ocupe adj. *frazeologică*? Ca să răspundem corect, este necesar să plecăm de la conceptele implicate. Așadar, «etimologie multiplă» + det. *frazeologică* sau «etimologie frazeologică» + det. *multiplă*? Când formula este redusă numai la aceste trei cuvinte, aspectul pare să nu prezinte prea mare importanță. Când o extindem adăugând cel de-al patrulea element (indiferent care ar fi acesta: *internă*, *externă* sau *mixtă*), ne dăm seama că, de fapt, conceptul central nu se poate sparge în modul «etimologie multiplă» [+ *frazeologică* +] *internă/externă/mixtă*, deoarece etapele firești (respectate, de altfel, și de Th. Hristea în logica articolului menționat; vezi *supra*, 1.2.) prin care a fost justificată existența respectivelor concepte sunt, cu necesitate, acestea: în cadrul etimologiei (generale) a fost identificată (și) etimologia frazeologică, iar în cadrul acesteia din urmă a fost identificată (și) etimologia multiplă (*internă*, *externă* sau *mixtă*). În consecință, consider că ordinea corectă a cuvintelor întrebunțate în sintagmă nu poate fi decât: *etimologie frazeologică multiplă internă*, ~ *externă* și ~ *mixtă*. În acest sens, ca sprijin, l-aș invoca și pe Otto Jespersen, care, vorbind despre „restrictive or qualifying adjuncts”, afirmă (folosindu-se și de o plastică analogie) că

„...cel mai firesc este, într-adevăr, ca un termen mai puțin special să fie folosit pentru a specializa mai departe ceea ce este deja, într-o măsură, special: metoda prin care se atinge un grad înalt de specializare este similară celei prin care se ajunge pe acoperișul unei clădiri cu ajutorul scârilor: dacă o singură scară nu-i suficientă, iei mai întâi cea mai lungă scară pe care o ai la dispoziție și legi cea de-a doua scară mai lungă la capătul ei și, dacă nici aceasta nu-i suficientă, o legi pe următoarea ca lungime ș.a.m.d.”¹.

În plus, se cuvine să ținem seama și de faptul că este mai normal să primeze distincțiile identificate în substanța obiectului (adică a limbajului însuși) în fața diferențierilor operate în cadrul unui concept (cum este cel de «etimologie») construit ulterior pe baza celui dintâi.

2. În fața acestor fapte și puncte de vedere, cred că este nevoie să reaşezăm discuția pornind de la câteva distincții și precizări esențiale (preîntâmpinând astfel și o serie de eventuale confuzii).

2.1. Prin termenul *etimologie* se înțelege, de regulă, fie (A) disciplina/știința care studiază originea cuvintelor, fie (B) originea/sursa de proveniență a unui cuvânt și/sau etimonul ca atare al acestuia. Se pot face delimitări suplimentare (și chiar binevenite): în cazul (A), unii specialiști iau în considerație atât (A₁) accepția veche/preștiințifică a termenului, desemnând căutarea sensului „adevărat” al cuvintelor, prin identificarea raportului motivat (cauzal) dintre semnificativ (latura sonoră) și „lucrul” denumit, cât și – cel mai frecvent – (A₂) accepția modernă a termenului, vizând cercetarea originii și a evoluției cuvintelor după toate normele științifice (cf. Dubois *et alii* 1973: 197-199); în cazul (B), trebuie să distingem între (B₁) utilizarea termenului *etimologie* în sensul de ‘origine sigură a unui cuvânt’ (ca atunci când se spune: „etimologia rom. *apă* este lat. *aqua*”) și (B₂) utilizarea termenului *etimologie* în sensul de ‘propunere, ipoteză (etimologică)’ sau de ‘origine probabilă’ (ca atunci când se spune: „cuvântul *x* a primit mai multe etimologii” ori „pentru cuvântul *y* au fost date/oferte următoarele etimologii...”). Ultima distincție este importantă, deoarece subliniază deosebirea dintre două planuri: cel al obiectului cercetat (adică al realității lingvistice), respectiv cel al cercetării în sine (sau, mai bine zis, cel al activității etimologului). Altfel spus, este evident că *se caută etimologii*, dar rezultatul investigației poate conduce fie la *descoperirea* de etimologii, fie la *propunerea* de etimologii.

¹ În original: „...it is really most natural that a less special term is used in order further to specialize what is already to some extent special: the method of attaining a high degree of specialization is analogous to that of reaching the roof of a building by means of ladders: if one ladder will not do, you first take the tallest ladder you have and tie the second tallest to the top of it, and if that is not enough, you tie on the next in length, etc.” (Jespersen 1924/1965: 108).

Desigur, o propunere se poate transforma ulterior într-o veritabilă descoperire, când ies la lumină suficiente dovezi pentru a o accepta.

2.2. După cum se știe, conceptul de «etimologie multiplă» (ca și termenul aferent, de altfel) a fost pus în circulație în anul 1950 de către Al. Graur¹, care a demonstrat, cu diverse ocazii și pe baza a numeroase exemple, că „ceea ce am numit «etimologie multiplă» este o realitate, deci trebuie adesea să avem în vedere posibilitatea de a găsi mai multe origini pentru un singur cuvânt” (Graur 1963: 18). Ion Coteanu și Marius Sala definesc foarte concis același concept drept „posibilitatea ca un cuvânt să aibă simultan câteva etimoane” (Coteanu & Sala 1987: 78). Se cuvine să atragem atenția asupra faptului că existența mai multor etimologii date de diverși cercetători nu înseamnă numaidecât *etimologie multiplă*. Și aici trebuie să ne referim la ambele aspecte ale problemei: α) pe de o parte, un cuvânt sau o formă lingvistică poate avea, într-adevăr, mai multe surse de proveniență (planul realității); β) pe de altă parte, un lingvist poate opta pentru mai multe soluții etimologice, care fie sunt considerate, separat, la fel de plauzibile ca explicații, fie sunt socotite, împreună, drept surse care au interferat ori care au acționat pe diferite paliere, conducând la introducerea sau la crearea unui cuvânt/unei expresii într-o anumită limbă (planul cercetării)².

2.3. Nu trebuie să pierdem din vedere că etimologia este o disciplină de tip istoric, adică o *știință a individualului* (cum i-ar spune E. Coșeriu [1994: 7-8]): se ocupă doar de obiecte, și nu de clase de obiecte ori de concepte; studiază „indivizi” (originea și evoluția cuvântului *x*, a expresiei *y* etc., din limba română sau din franceză ș.a.m.d.), și nu chestiuni generale (așa cum fac *științele generalului*). Însă, cercetându-și obiectul propriu, are nevoie să opereze (ca oricare altă știință) cu o serie de concepte, obținute prin generalizare și abstractizare. Faptul că realitatea lingvistică oferă suficiente exemple (dovedite) de etimologie multiplă permite teoretizarea conceptului de «etimologie multiplă» și, apoi, utilizarea sa în practica științifică.

2.3.1. Etimologia este o știință care, *nolens volens*, se manifestă adesea și în zona «posibilului» și al «probabilului». În acest sens, Stelian Dumistrăcel avertizează: „când se încearcă explicarea etimologică a unor «cuvinte-problemă», soluția propusă poate reprezenta doar o ipoteză, mai mult sau mai puțin argumentată și convingătoare, expusă în termeni care nu exclud revenirea (așadar, evitând formulările categorice și... apăstate!), deoarece explicația (mai mult sau mai puțin) definitivă ar putea fi găsită chiar printr-o întâmplare...” (Dumistrăcel 2009: 75). Într-adevăr, numai un astfel de „noroc” ne garantează că ne aflăm în posesia unei etimologii corecte. O asemenea întâmplare este menționată de St. Dumistrăcel chiar în legătură cu etimologia frazeologică (sau, mai bine zis, paremiologică): zicala *Dacă-i dai nas lui Ivan, el se suie pe divan* (în care este inserat și frazeologismul *a da nas* ‘a permite cuiva să fie obraznic, îndrăzneț’) s-a născut în urma unui eveniment istoric înregistrat ca atare în documente³.

2.3.2. Tocmai incertitudinea evidențiată mai sus, care însoțește frecvent investigațiile etimologice, face ca noțiunea de «etimologie multiplă» să nu fie întotdeauna percepută în mod clar, impresia unora fiind aceea că definiția conceptului cu pricina implică simultan atât obiectul cercetării, cât și subiectul acesteia (cercetătorul). Atent la astfel de detalii, Cristian Moroianu

¹ Pentru detalii bibliografice, cu referire la conceptul lansat de Al. Graur, vezi Hristea 1987: 125. Evident, Al. Graur are meritul de a fi teoretizat această noțiune, acordându-i atenția cuvenită; altminteri, observația că lingviștii propun uneori „etimologii multiple” este destul de veche (cf., de pildă, un citat dintr-o recenzie a lui J. Jud, reprodus de Sextil Pușcariu într-o lucrare de-a sa din 1910, *Probleme nouă în cercetările lingvistice* [I]; vezi Pușcariu 1974: 40).

² În acest sens, Marius Sala (1999: 66) îl citează pe Al. Graur, după care verbul *a mesteca* provine atât din lat. *mixticare* ‘a amesteca’, cât și din lat. *masticare* ‘a frământa mâncarea în gură’, cele două forme ajungând, printr-o evoluție fonetică firească, la un singur cuvânt.

³ Este vorba de următoarea împrejurare: „Membru, în 1831, al Adunării Obștești extraordinare din Țara Românească ce discuta Regulamentul Organic, [Iancu] Văcărescu a fost printre cei care au protestat față de includerea în text a unor articole care atentau la autonomia țării și, mai mult, a contestat atât amestecul unei puteri străine în elaborarea de legi pentru țară, cât și pretenția delegatului rus de a prezida ședințele *Divanului*, cum era numită, de obicei, Adunarea Obștească (vezi, și mai târziu, *Divanurile ad-hoc*), cutuma fiind ca președinția să o dețină Mitropolitul.” (Dumistrăcel 2009: 74, unde, pentru același „incident”, este citată și mărturia memorialistului Emanoil Hagi-Mosco).

subliniază că etimologia multiplă „nu reprezintă, cum poate părea la prima vedere, o incapacitate a cercetătorilor de a stabili, cu exactitate, originea unui cuvânt sau a unei unități frazeologice, ci este o realitate a evoluției limbilor” (Moroianu 2010: 155).

Pe de altă parte, și Al. Graur, anterior, și I. Coteanu și M. Sala, ulterior, văd etimologia multiplă și ca pe o „posibilitate” (nu doar ca pe o realitate). Mai mult decât atât, Coteanu & Sala (1987: 78) – deși nu utilizează cuvântul *incapacitate* – vorbesc, totuși, de „dificultatea de decizie” care îi încearcă pe lingviști în cazul acestui tip de etimologie. Se pare că nu ne putem dispensa de factorul «indecizie» într-o asemenea discuție, de vreme ce are și el „realitatea” lui. Bunăoară, John Dewey, un însemnat filosof și logician american, după ce notează că o concluzie obținută în urma examinării câtorva soluții posibile poate fi corectă din punct de vedere formal, neavând totuși deplinătatea și bogăția de sensuri ale celei la care se ajunge prin compararea unei mai mari diversități de sugestii alternative, caracterizează o astfel de „incapacitate/indecizie” în felul următor:

„On the other hand, suggestions may be too numerous and too varied for the best interests of mental habit. So many suggestions may rise that the person is at a loss to select among them. He finds it difficult to reach any definite conclusion and wanders more or less helplessly among them. So much suggests itself *pro* and *con*, one thing leads on to another so naturally, that he finds difficult to decide in practical affairs or to conclude in matters of theory. There is such a thing as too much thinking, as when action is paralyzed by the multiplicity of views suggested by a situation.” (Dewey 1910/1997: 36).

În lumina acestor considerații și pe linia unor distincții operate deja, cred că ar trebui să deosebim între: α) *etimologie multiplă reală* (dovedită/confirmată¹) și β) *etimologie multiplă potențială* (sau *posibilă*). Cea de-a doua – la care etimologul recurge din varii motive – poate fi, la rândul ei, (a) *explicită* (declarată) sau (b) *implicită* (nedeclarată, dar dedusă din activitatea sa lexicografică, din discursul său științific etc.).

2.3.3. Cum aplică fiecare – în activitatea sa de cercetare și în confruntarea cu obiectul său – noțiunea de «etimologie multiplă» reprezintă, așadar, partea dificilă a problemei, fiindcă știința, deși (în ansamblul ei) este o „operă colectivă”, se face, totuși, prin indivizi. „Verdictul” de *etimologie multiplă* cu privire la originea unui cuvânt aparține întotdeauna unui singur cercetător, care-și asumă astfel o anumită responsabilitate (chiar „dureroasă” uneori, similară tăierii nodului gordian).

2.4. În consecință, cel care se îndeletnicește cu etimologia trebuie să recunoască prezența etimologiei multiple și în manifestările colegilor de breaslă (atunci când aceștia nu o declară explicit): „Din ce se observă, în cutare caz/situație, cercetătorul X admite etimologia multiplă”. La fel, el inventariază și soluțiile furnizate de înaintași pentru cuvintele/expresiile de care se ocupă. Le examinează și fie le respinge, fie le reține, confirmându-le prin dovezi/argumente suplimentare (eventual). Uneori admite și el mai multe origini.

3. Fiindcă mă interesează aici, mai degrabă, etimologia frazeologică multiplă potențială (sau posibilă) și ca să arăt că o atare practică etimologică (implicită sau explicită) este universală, voi prezenta, mai întâi, două „studii de caz” privitoare la originea unor expresii englezești, după care mă voi referi și la câteva exemple din cercetarea frazeologică românească².

(1) În limba engleză, expresia *the real McCoy* este glosată prin ‘the authentic, genuine article; the real thing’. Explicațiile date apariției acesteia sunt numeroase și provin de pe ambele

¹ Adică acceptată (ca fapt obiectiv) de majoritatea specialiștilor. Un principiu postulat de John Dewey spune că *obiectivitatea este garantată de intersubiectivitate* (știm că un lucru este așa și nu altfel, fiindcă îl vedem toți la fel și ne comunicăm unii altora această constatare).

² Asemenea „studii de caz”, relevante pentru discuția de față, pot fi descoperite și în dicționarele franțuzești care se ocupă de originea frazeologismelor (vezi, de pildă, selectiv, Duneton 1990: 124-126, pentru expresia *ne pas être dans son assiette*, sau Rat 1964: 133, pentru *casser sa pipe*, aceasta din urmă beneficiind și de alte explicații pe Internet).

țărniuri ale Atlanticului. Linda & Roger Flavel (2006: 191) oferă câteva dintre ele, într-o tratare care ilustrează perfect ideea de etimologie frazeologică multiplă internă (pe terenul englezei, fie ea British ori American English). Două sunt problemele pe care specialiștii au încercat să le rezolve în acest caz: cine este, de fapt, acest McCoy și care ar fi legătura numelui respectiv cu noțiunea de ‘autenticitate’. Unii cercetători înclină să creadă că formula face referire la Kid McCoy, un faimos boxer american de categorie ușoară, de pe la începutul secolului al XX-lea, care ar fi fost provocat, la un moment dat, de un bețiv ce se arătase neîncrezător față de posibilitatea de a-l avea înaintea sa pe renumitul campion. Nesuportând vorbele (repetate) ale bețivului, boxerul i-a aplicat un pumn strașnic, făcându-l să exclame: „You’re the real McCoy!”. Pe de altă parte, se afirmă că același boxer avea atâția imitatori prin toată țara, încât s-a văzut obligat să se autointituleze Kid *The Real McCoy*. Alți investigatori au în vedere un alt american, Bill McCoy, traficant de băuturi alcoolice din perioada Prohibiției. Fiindcă aducea „marfă originală” din Canada, s-a ajuns să fie descris drept *the real McCoy* produsul autentic și nu cine știe ce substitut distilat sau preparat în casă. Scoția furnizează încă două explicații plauzibile, ce se referă la evenimente mai vechi. Pe de o parte, ar fi vorba de disputa dintre două ramuri ale clanului MacKay cu privire la conducerea acestuia. S-a stabilit, în cele din urmă, că grupul MacKay of Reay merită onoarea cu pricina și, astfel, de la *the Reay Mackays* s-a ajuns la expresia respectivă, *Reay* fiind interpretat drept *real*. Pe de altă parte, *The Scottish National Dictionary* înregistrează expresia *a drappie o’ the real MacKay*, curentă în 1856. Ea a circulat ca slogan al unei companii producătoare de whisky din Edinburgh (Messrs G. MacKay and Co.), fiind preluată apoi și în literatură (de altfel, un scriitor scoțian, Robert Barr, notează: „as we say in Scotland, a real MacKay – the genuine article”). Linda & Roger Flavell acceptă cele patru ipoteze, apreciind că este posibil ca toate să fi contribuit la încetățenirea idiotismului: „It is possible, then, that the Scottish whisky slogan *real MacKay* travelled to America, where it was transformed into the *real McCoy*, probably through the influence of a professional boxer and a liquor smuggler.” (*ibid.*).

(2) Pentru rom. *a ploua cu găleata*, englezii au un echivalent foarte plastic: *to rain cats and dogs* (literal: „a ploua [cu] pisici și câini”). Și această expresie idiomatică a primit mai multe explicații, fără să se fi ajuns la o soluție definitivă (vezi Linda & Roger Flavell 2006: 244). Una dintre cele mai interesante ipoteze ar fi aceea potrivit căreia sistemul de canalizare al orașelor din Anglia secolelor XVII-XVIII era atât de ineficient, încât, în timpul furtunilor, străzile erau inundate, iar apele purtau cu ele numeroase hoituri de animale, fie dintre cele înecate, fie dintre cele care zăceau moarte mai demult. Astfel de priveliști sunt descrise de J. Swift încă din 1709. Crearea expresiei respective a fost pusă chiar pe seama acestui scriitor irlandez, care o și utilizează ca atare în *Polite Conversation* (1738). Totuși, într-o formă ușor diferită, un scriitor mai vechi, Richard Brome, o folosea deja în 1653: „It shall *raine... dogs and polecats...*” (unde *polecat* înseamnă ‘dihor’). Unii cercetători sunt de părere că avem de-a face aici, de fapt, cu o alterare formală (datorată unei etimologii populare) a termenului grecesc *catadupe* ‘cateractă/cascadă’, care ar fi intrat în vocabularul englezesc din acea epocă, fiind preluat prin intermediul limbii franceze. Într-adevăr, o pronunțare „englezească” a formei în cauză (întâlnită pesemne în scris) s-ar apropia de rostirea rapidă a sintagmei *cats-and-dogs*. În fine, s-a mai sugerat că formula ar avea la bază ceva din mitologia scandinavă, în care vrăjitoare deghizate în pisici călăreau prin ploaie, în timp ce Odin, zeul furtunii, era însoțit de un câine. S-a mers până acolo, încât un oarecare Funk a fost de părere (în 1950) că zgomotul făcut de tunetele și fulgerele din timpul unei furtuni este asemănător tărăboiului produs de pisicile și câinii care se încaieră. Deși nu o spun explicit, se observă din tonul comentariilor că Linda & Roger Flavell nu prea acordă credit ultimelor două explicații. Totuși, ipotezele discutate mai înainte ne permit să afirmăm că ne aflăm în fața unei etimologii frazeologice multiple (mixte, cel puțin).

4. Dau, în cele ce urmează, și câteva exemple de etimologie frazeologică multiplă din cercetarea de profil românească.

(1) Discutând originea expresiei *a-și găsi bacăul* ‘a-și găsi „nașul”/stăpânul’, Stelian Dumistrăcel trimite, inițial, la Hasdeu, pentru care „această izolare lingvistică evocă prestigiul vameșilor (mai mult decât exigenți) de la Bacău, ce provocau negustorilor și călătorilor neplăceri” (Dumistrăcel 2001: 39). Apoi, după Al. Cihac și, ulterior, A. Philippide, este consemnată și o altă explicație: *a-și găsi bacăul* ar fi însemnat totuna cu *a-și găsi călăul*, fiindcă *bacău* ar veni, în acest caz, de la magh. *bakó* ‘călău’ (*ibid.*). Fără să tranșeze categoric problema, St. Dumistrăcel pare să opteze pentru cea de-a doua soluție (în favoarea căreia a găsit mai multe argumente). Tot o etimologie frazeologică multiplă descoperim și cu privire la sintagma *adânci bătrânețe*, care a primit, de la B.P. Hasdeu și de la V. Bogrea, două explicații diferite (dar amândouă acceptabile, în opinia lingvistului ieșean), ambele pornind de la latină (*ibid.*: 42). La fel, în cazul expresiei *a nu pricepe boabă*, St. Dumistrăcel (*ibid.*: 47) se oprește la două explicații: izolarea are la bază fie o imagine „agricolă”, fie o practică divinatorie (ca atunci când o ghicitoare „în bobi” este încurcată de poziția unei boabe). Astfel de situații ce ilustrează conceptul de etimologie frazeologică multiplă internă (explicită sau implicită) se mai pot găsi în valorosul dicționar de expresii al profesorului ieșean, însă trebuie subliniat că lingvistul respectiv nu abuzează de o asemenea practică, dat fiind faptul că aceste demersuri se concentrează pe scoaterea la lumină a originii adevărate a expresiilor luate în considerație (origini care, cel mai adesea, nu sunt „multiple”, ci „unice”).

(2). Ocupându-mă, la rândul meu, de etimologia unor expresii idiomatice românești, înclin să cred că măcar două dintre cazurile pe care le-am investigat se încadrează la ceea ce am numit „etimologie frazeologică multiplă internă” (*a auzi căinii în Giurgiu*; vezi Munteanu 2008: 230-236), respectiv „etimologie frazeologică multiplă mixtă” (*a visa cai verzi pe pereți* sau, mai curând, doar *cai verzi*; vezi Munteanu 2013a: 152-161). Nu mai reiau aici explicațiile acestora (cf. și Munteanu 2013b: 52-59 și 64-70). Vreau numai să adaug că și etimologia frazeologică mixtă¹ este de patru tipuri (logic admisibile), reieșind din următoarele situații posibile: (a) etimologie frazeologică internă + etimologie frazeologică externă; (b) ~ internă + ~ multiplă externă; (c) ~ multiplă internă + ~ externă; (d) ~ multiplă internă + ~ multiplă externă. Nu este exclus ca și exemplele concrete care să ilustreze toate aceste tipuri să se găsească pe undeva.

5. Se știe că (începând îndeosebi cu secolul al XIX-lea) știința etimologică a căpătat o anumită siguranță, perfecționându-și continuu mijloacele prin care lingviștii pot determina, cât mai exact, originea unui cuvânt sau a unei expresii. În comparație cu etimologiile preponderent fanteziste ale anticilor, rezultatele specialiștilor moderni sunt remarcabile; progresul este unul incontestabil, desigur. Și totuși, propunând ori susținând cu prea mult entuziasm unele etimologii, se cuvine să plecăm urechea uneori (pentru a ne tempera elanul) și la vorbele Sfântului Augustin, chiar dacă astăzi nu mai împărtășim în totalitate o astfel de părere: „Cu toate că ne face o mare plăcere să explicăm etimologia unui cuvânt, ar fi [cred] fără rost să abordăm [o astfel de activitate], căci n-am mai termina niciodată. Cine ar putea descoperi de ce s-a rostit ceva și de unde provine acest fel de rostire? Se petrece aici ceva asemănător cu interpretarea viselor: fiecare susține o etimologie a cuvintelor potrivit propriei sale imaginații.” (Augustin, *De dialectica*, VI, 9; trad. de E.M.).

Referințe bibliografice:

- AUGUSTIN 1991: *De dialectica*, Ediție, traducere, introducere, note, comentarii și bibliografie de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- COSERIU, Eugenio 1961/1977: *¿Arabismos o romanismos?*[1961], in Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Madrid, Editorial Gredos, 1977, p. 40-69.
- COȘERIU, Eugen 1994: *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, Seria A. Lingvistică, Iași, 1994.

¹ De vreme ce am convenit deja că termenul *mixt* include, în discuția de față, și ideea de «multiplu», îl putem plasa mai departe de elementul central al sintagmei terminologice, numai dacă este nevoie.

- COTEANU, Ion, SALA, Marius 1987: *Etimologia și limba română. Principii – probleme*, București, Editura Academiei R.S.R.
- DEWEY, John 1910/1997: *How We Think* [1910], Mineola, New York, Dover Publications.
- DUBOIS, Jean, GIACOMO, Mathée, GUESPIN, Louis, MARCELLESI, Jean-Baptiste, MÉVEL, Jean-Pierre, 1973: *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse.
- DUMISTRĂCEL, Stelian 2001: *Pînă-n pînzele albe. Dicționar de expresii românești*, Ediția a II-a revizuită și augmentată, Iași, Editura Institutul European.
- DUMISTRĂCEL, Stelian 2009: *Etimologia unităților frazeologice în dicționarele limbii române*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, Fascicula XXIV, Anul II, nr. 1 (2), Galați, Editura Europlus, 2009, p. 65-76.
- DUNETON, Claude 1990: *La Puce à l'oreille. Anthologie des expressions populaires avec leur origine*, Paris, Le Livre de Poche.
- FLAVELL, Linda and Roger 2006: *Dictionary of Idioms and their Origins*, London, Kyle Books.
- GRAUR, Al. 1963: *Etimologii românești*, București, Editura Academiei R.P.R.
- HASDEU, B.P. 1972: *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* (ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș), București, Editura Minerva, vol. I.
- HRISTEA, Theodor (coord.) 1984: *Sinteze de limba română* (ediția a III-a), București, Editura Albatros.
- HRISTEA, Theodor 1987: *Din problemele etimologiei frazeologice românești*, în „Limba română” (XXXVI), 1987, nr. 2, p. 123-135.
- JESPERSEN, Otto 1924/1965: *The Philosophy of Grammar* [1924], New York, The Norton Library.
- MOROIANU, Cristian 2010: *Etimologia multiplă internă, între certitudine și posibilitate*, in Gheorghe Chivu, Oana Uță Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București, p. 155-168.
- MUNTEANU, Cristinel 2008: *Acuitate auditivă în expresii idiomatice românești*, in Gheorghe Popa, Galaction Verebceanu (coord.), *Filologia modernă: realizări și perspective în context european. In memoriam acad. Silviu Berejan*, Chișinău, p. 230-236.
- MUNTEANU, Cristinel 2009: *Expresii idiomatice românești referitoare la regnul animal. Precizări etimologice*, in „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, Fascicula XXIV, An 2, Nr. 1, Galați, Editura Europlus, 2009, p. 280-290.
- MUNTEANU, Cristinel 2013a: *Despre expresia **cai verzi pe pereți** (o încercare etimologică)*, in „Limba română”, Chișinău, anul XXIII, nr. 1-4, 2013, p. 152-161.
- MUNTEANU, Cristinel 2013b: *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași, Editura Institutul European.
- PUȘCARIU, Sextil 1974: *Cercetări și studii*, Ediție îngrijită de Ilie Dan, Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.
- RAT, Maurice 1964: *Petit dictionnaire des locutions françaises*, Paris, Éditions Garnier Frères.
- SALA, Marius 1999: *Introducere în etimologia limbii române*, București, Univers Enciclopedic